

РОЗДІЛ 4

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК. РОЛЬ МУЗЕЇВ У РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

УДК 7.078-051:[069:908](477.53)(092) Бобровський П.П.

Олександр Супруненко, Руслан Супруненко
(Полтава)

ВНЕСОК МЕЦЕНАТА ПАВЛА БОБРОВСЬКОГО У СТАНОВЛЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ В ПОЛТАВІ

Здійснений аналіз меценатської діяльності відомого полтавця, військового розвідника Павла Павловича Бобровського (1860 – після 1944) з поповнення колекції Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Охарактеризовано склад подарованої ним місту збірки старожитностей і матеріалів музейного значення з історії Стародавнього Єгипту, античної доби, історії та етнографії народів Близького Сходу і Центральної Азії, Індії, Китаю та Японії. Показані результати діяльності благодійника зі створення в музеї окремого відділу народознавства, а також наведені невідомі біографічні дані жертводавця.

Ключові слова: Бобровський П. П., Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, народознавча колекція, Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка, Стародавній Єгипет, антична доба, Індія, Іран, Судан, Китай, Японія.

Багатюще зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського включає близько 300 тис. експонатів, що пов'язані з історією Полтавщини, Лівобережжя України, а також належать до світової історико-культурної та мистецької скарбниці. У його складі є чимало унікальних речей, подарованих меценатами, зокрема, полтавцем Павлом Павловичем Бобровським (1860 – після 1944).

Тема зібрання П. П. Бобровського знайшла постановочне вирішення у працях Г. А. Скрипник, О. Б. Супруненка та О. М. Тіткова, де наведені відомості щодо життєвого шляху і діяльності мецената, склад цієї непересічної колекції [10; 13, с. 38-40; 14, с. 38; 17]. Стосовно атрибуції предметів зібрання визначного полтавця, то доводиться констатувати помітну нерівномірність його вивчення, з домінуванням уваги до предметів давньоєгипетської та античної збірок [1, с. 3-12; 2, с. 6; 3, с. 91-103; 15; 16; 19, р. 2, 49,

52-310], значно менше – до вивчення колекцій із Близького Сходу, Китаю та Японії [5-6; 11; 12; 17; 18], а також початок дослідження добірки зброярських артефактів [4-6]. До цієї діяльності долучалися як відомі вчені – археологи та єгиптологи [10; 16; 19], так і полтавські історики [1; 12; 15; 17], знані музейники, зброезнавці і краєзнавці [2; 5-6]. Проте, вивчення всього масиву предметів надзвичайно багатой колекції, її долі та безкорисливого внеску мецената ще має чимало перспектив.

Наш земляк, який залишив Полтаві цей безцінний дар, був вихованцем Полтавського кадетського корпусу. Народився 28 грудня (8 січня) 1860 р. в Полтаві, у дворянській родині. Його батько був лікарем у кадетському корпусі. Відомий як вдумливий дослідник та впроваджувач закордонних медичних практик. У родині Бобровських було 4 сини, 2 доньки. Всі сини стали військовими, до речі, закінчили Полтавський кадетський корпус [9]. Пізніше Павло Павлович отримав вишкіл 1-го Військового Павлівського училища. За 28 років служби пройшов шлях від унтер-офіцера до підполковника артилерії. Вищу освіту здобув у Николаївській військовій академії Генерального штабу. Звільнений у відставку в чині «полковника із мундиром і пенсією». Службу проходив в артилерійських частинах, розквартированих в Олександрії, Харкові, Херсонській і Таврійській губерніях, пізніше – в Петербурзі [13, с. 39]. Впродовж служби виконував завдання військової розвідки, отже, мав змогу подорожувати світом як більш-менш заможний колекціонер.

Жага до колекціонування з'явилася у П. П. Бобровського тоді, коли він по службі відвідував Крим, околиці Ольвії та Кавказ. Там він почав збирати речі для власної колекції [13, с. 40]. Крім колекціонування, відомий як жертводавець спорудження Нижньомлинського, сучасного Свято-Георгіївського храму у селі Нижні Млини під Полтавою [7], де провів дитинство, мав батьківський будинок (дачу) і де жили та на цвинтарі якого були поховані його рідні.

Співпрацю з Природничо-історичним музеєм губерньського земства розпочав у 1894 р., коли завідувач музею М. О. Олеховський запросив тоді ще капітана П. П. Бобровського поповнити колекції закладу предметами «класичної» історії та різною екзотикою. Офіцеру сподобалась ідея створення «збірки класичних старожитностей» [1]. І ось протягом 1903–1915 рр. П. П. Бобровський подарував музею більше 2700 предметів археології, нумізматики, мистецтва, етнографії, листівок, книжок, зібраних під час подорожей [14]. Створений за задумом і фінансовою участю мецената «відділ народознавства» проіснував до 1940 р. Всі експонати, вітрини, етикетаж в ньому були придбані чи виготовлені за кошти офіцера й подаровані музею [17].

Звісно, у все це він вкладав не тільки чималі власні статки, а й гроші, отримані на виконання певних завдань під прикриттям заможного колекціонера [8].

У 1920 р. він разом із братом Сергієм виїхав до Лівану. Як повідомляли родичі мецената (з ними він мав контакти до початку Другої світової війни), жив там, брав участь у діяльності емігрантської амбасадки [13], негласно виконуючи певні завдання розвідки, в т. ч. зі створення єврейської держави в Ізраїлі. Офіційно вважається, що помер після 1944 р. у столиці Лівану – Бейруті. Проте, Надзвичайний і Повноважний посол України в Лівані І. І. Осташ на бейрутських цвинтарях зміг виявити лише поховання С. П. Бобровського. Відомий фотознімок надгробку офіцера-полтавця на одному із кладовищ Тель-Авіва, де датою його смерті значиться 1945 рік.

На початку колекціонерської діяльності Павло Бобровський купував випадкові знахідки на півдні імперії – в Криму та на Кавказі, згодом – за кордоном. Він уперше побував там восени 1883 р. У 1885, 1894, 1900 і 1903 рр. офіцер здійснив 4 подорожі по європейських, африканських країнах та Близькому Сходу, фотографувався у Парижі, Римі, біля пірамід в Гізе та в Олександрії. Далі здійснив навколосвітню подорож, відвідавши країни Африки, Індію, Індонезію, Китай та Японію. І майже всюди, винятково офіційно купував речі для музею в Полтаві. Така колекція, на його думку, повинна б була ознайомити полтавців із життям народів світу, наблизити їх до розуміння світової історії [13, с. 41-42].

Першим даром музеєві була магічна фігурка-ушебті фіванського жерця доби Нового царства Панефернефера 1085–950 рр. до н.е. із блакитного фаянсу – унікальний експонат із ієрогліфічним написом, придбаний на офіційному розпродажу в Каїрському музеї [16]. Надалі авторські списки пожертвувань мецената з кожним роком зростали та публікувалися у річних звітах музею [10].

Найзначнішим із дарів П. П. Бобровського була *збірка давньоєгипетських старожитностей*. 215 речей репрезентували мистецтво й матеріальну культуру Стародавнього Єгипту: це – вироби з каменю, фаянсу, дерева, кераміки, металу, фрагменти тканин, папірусів, мумії тварин, фаянсові амулети, прикраси, ушебті тощо. Колекція містила й унікальні пам'ятки. Її окрасою виступала керамічна модель поховального човна з гребцями-нубійцями доби Середнього царства з Півночі Судану, конус-печатка з Фіванського некрополю, знайдений неподалік пізніше відкритої гробниці фараона Тутанхамона, канопа з кераміки та єгипетського фаянсу [12]. Найяскравішим шедевром збірки був рельєф із зображенням голови фараона Псаметіха I середини VII ст. до н.е. з Фів [18], а найвартіснішим – колекція посуду додинастичного періоду з

Верхнього Єгипту [15]. Витонченістю з-поміж *речей птолемеївського періоду* з Єгипту відзначалася добірка олександрійських теракот, в тому числі витончена статуетка бога мовчання Харпократа [1], керамічні світильники *коптського періоду* [3]. Колекція знахідок *античної доби* включала кераміку з Афінського некрополю, мармурову плитку з написом із Помпей, 5 давньогрецьких амфор, посудинки з Ольвії й деталі теракот із Херсонесу.

Були й *пам'ятки з арабського Єгипту*: світильники, уламок пісковикової плити з написом, сферокопінна посудина – попередник сучасних бойових гранат, алебастрове вікно з вітражем із мечеті, шитво і прикраси, 12 музичних інструментів XIX ст. Серед *речей із Судану та Ефіопії* вирізнявся кинджал у піхвах із крокодилячої шкіри, а також інші зразки озброєння, прикрашені вишуканим гравіюванням [14].

Невеликі колекції характеризували побут *Туреччини*, матеріальну культуру народів *Середньої Азії*. *Перські* мистецькі вироби складались із кахлів, шитва, мідних посудин, вкритих східними арабесками, сталевих «рогатин» з інкрустацією, шоломів, булав-буздиганів [6]. Побут *народів Кавказу і кримських татар* був представлений жіночим одягом, прикрасами, посудом та музичними інструментами, зразками озброєння XVII–XVIII ст. Етнографічні матеріали зі *Східного Сибіру* складались із хутряного вбрання, посуду з дерева і берести, ламаїстського дерев'яного вівтаря, зразків одягу, в тому числі церемоніальне вбрання лами тощо.

Культуру *Індії* репрезентували зразки художнього ремесла – металевий посуд, скриньки, тканини, добірка холодної зброї з інкрустацією і воронінням, залізні бойові сокири-табари XVIII – початку XIX ст. [11].

Значна колекція надавала уявлення про культуру *Китаю* – одяг і прикраси, речі домашнього вжитку, мистецькі витвори, акварелі, кераміку, сницарські вироби, різьбярство по дереву й кістці, фарфорові вази, печатки на камені та інше. Сюди входили й мечі різних типів, кілька гладкоствольних рушниць з фітильним замком, луки, сагайдак, алебарда типу «кван-до», шкіряні порохівниці. Особливою яскравістю відзначалися вироби художнього мистецтва *Японії* XVII–XIX ст., з-поміж яких були зразки озброєння – мечі-катани та ножі самураїв, два комплекти самурайських обладунків – гусоку [17].

Усе це склало так званий «народознавчий» відділ Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, що розміщувався у двох залах мансардного поверху музею. Станом на 1919 р. він складався з 3712 предметів, із яких 2777 пожертвував П. П. Бобровський. Із утворенням у 1940 р. Полтавського художнього музею колекція була розподілена між краєзнавчим та художнім

музеями [13, с. 43]. До останнього надійшли близько 800 предметів художнього ремесла народів Сходу.

У вересні 1941 р. частина з них потрапила в евакуацію (до Тюмені, Уфі). Археологічні пам'ятки і давньоєгипетські матеріали залишилися в окупованій Полтаві. Тодішні співробітники музею берегли ці реліквії. Проте, з експозиції предмети античності епізодично грабувалися офіцерами й солдатами вермахту, східні килими вилучалися для гітлерівських командирів гарнізону. Восени 1943 р. в оповитому полум'ям будинку музею загинула значна частина колекції і майже весь його науковий архів. Після повернення на згарище 140 давньоєгипетських речей знайшла і склеїла співробітниця музею Г. О. Сидоренко. Вивезені нацистами античні посудини в побитому вигляді повернулися до Полтави вже 1948 р. Іранський, кавказький і кримський металевий посуд, що залишався в музеї, знайшли під завалами тиньку, він був пошкоджений вогнем, оплавлений. Недоторканими збереглися лише природничі колекції, які науковці часу окупації завчасно перенесли до сараю [14].

До початку 1960-х рр. пошкоджені експонати час від часу піддавалися реставрації. Цей процес продовжується й донині. Наразі збереглася *майже половина* предметів зі складу дару мецената (більше 1100) у Полтавському краєзнавчому та Художньому музеях, з десяток – у Кременчуцькому краєзнавчому, кілька зразків зброї на початку 1970-х рр. були передані до Львівського арсеналу й Миргородського літературно-меморіального музею Давида Гурамішвілі.

З середини 1980-х рр. у краєзнавчому музеї розпочалася поетапна атрибуція й пошук предметів цієї колекції у складі існуючого депаспортизованого післявоєнного зібрання, реставрація обгорілих речей. Окремі артефакти реставрувалися аж до початку 2020-х рр., деякі й на сьогодні відібрані для реставрації у Харківській філії Національного реставраційного центру України на 2023–2024 рр.

Понад 30 вишуканих мистецьких пам'яток зібрання П. П. Бобровського прикрашали експозицію Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка. Ширше предмети цього зібрання були представлені в основній експозиції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського: відділах історії козацької доби, нової історії, природи та розділі з історії закладу. А найбільш виразні будуть вміщені до спеціалізованої експозиції «Унікальні предмети у зібранні музею».

Як бачимо, зібрання мецената і мандрівника П. П. Бобровського продовжує «жити», приносячи людям радість спілкування з прекрасним і вічним. І, сподіваємося, його науковий та мистецький потенціал ще далеко не вичерпаний та чекає на вдумливих дослідників.

Джерела і література

1. Античная керамика в собрании Полтавского краеведческого музея: каталог. Сост. Супруненко А. Б. Полтава, 1987. 36 с.
2. Древнеегипетские памятники из музеев СССР: каталог выставки [науч. ред. О. Д. Берлев, авт. вступ. ст. С. И. Ходжаш]. М.: Союзрекламкультура, 1991. 87 с.
3. Захожай Г. О. Збірка античних світильників у Полтаві. *Полтавський археологічний збірник*, число друге. Полтава: Полтав. літератор, 1994. С. 89–106.
4. Кондратенко Н. Зразки вакідзасі зі зброярського зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*: зб. наук. ст., вип. XV. Харків: Майдан, 2020. С. 433–443.
5. Кондратенко Н. Японський меч «катана» із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*: зб. наук. ст., вип. X. Полтава: Дивосвіт, 2015. С. 521–532.
6. Кондратенко Г., Кондратенко Н. Пернач і буздиган: зброя та інсигнії влади. *Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка*: зб. ст. та мат-лів до Четвертої наук. конф., [вип. 4]. Київ; Полтава: ТОВ «АСМІ», 2020. С. 154–159.
7. Мокляк В. О., Павленко В. А., Пустовіт Т. П. Нижні Млини с., Полтавський р-н, Православної церкви (з 1900-х – УПЦ МП) громада. Георгіївська церква. *Полтавіка. Полтавська енциклопедія у 12-ти т. Т. 12: Релігія і церква*. Полтава: Полтав. літератор, 2009. С. 424–425.
8. Николаев В. Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания. Полтава, 1991. 46 с.
9. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава: изд. ПУАК, 1912. 238 с.
10. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток. К.: Наукова думка, 1989. 304 с.
11. Сулима О. Дивовижний Схід: мистецькі й історичні реліквії XVIII–XX ст. з народознавчих колекцій музею. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*: зб. наук. ст., вип. XIV. Полтава: Арбуз, 2019. С. 486–500.
12. Супруненко А. Б. Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: каталог выставки. Полтава, 1986. 64 с.
13. Супруненко О. Б. Зібрання П. П. Бобровського. *Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції*: зб. наук. пр. Полтава, 1991. С. 38–48.
14. Супруненко О. Б. Забута колекція. *Наука і суспільство*, № 6. К., 1991. С. 38–39.
15. Супруненко О. Б., Тітков О. В. Колекція кераміки додинастичного Єгипту в Полтаві. *Український керамологічний журнал*, № 2–4. Опішня: Україн. народознавство, 2003. С. 101–107.
16. Тарасенко М. О. Ушебті Панефернефера з колекції Полтавського краєзнавчого музею. *Археологія*, № 3. К., 2020, С. 24–39.
17. Тітков О. В. Східний світ у колекціях Полтавського краєзнавчого музею. *Музеї. Меценати. Колекції*: зб. наук. пр. Київ; Полтава: Археологія, 2000. С. 22–28.

18. Шимко К. Зображення голови фараона в давньоєгипетській колекції Полтавського краєзнавчого музею. *Каразінські читання (історичні науки): тези доп. 61-ї Міжнар. наук. конф. мол. вчених.* Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. С. 313–314.
19. Berlev O., Hodjash S. Catalogue of the Monuments of Ancien Egypt. From the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States. *Orbis Biblicus et Orientalis*, 17. Fribourg (Switzerland): University Press, 1998, 328, 210 p.

УДК 069.1:82(477.53-25)

Марина Голубнича
(Полтава)

МУЗЕЙНА КОМУНІКАЦІЯ У ПРАКТИЦІ ПОЛТАВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Розкриваються сучасні форми музейної комунікації з громадськістю, досвід реалізації напрацювань музейно-екскурсійної діяльності. Описані тематичні екскурсії, які передбачають театралізацію музейного екскурсійного дійства з показом повсякденного побуту І. П. Котляревського. Репрезентуються науково-пізнавальні проекти, які отримали схвальні відгуки. Показана гнучкість форм діяльності музею-садиби І. П. Котляревського в сучасних умовах воєнного стану.

***Ключові слова:** музей-садиба І. П. Котляревського, І. П. Котляревський, Полтава, музейна екскурсія, науково-пізнавальний проект.*

Полтавський літературно-меморіальний музей І. Котляревського – єдиний в Україні музейний заклад, котрий презентує життя і творчість першого класика нової української літератури. Полтава не була б духовним осердям України без такого закладу, адже тут живе дух Котляревського і повсякчас відчувається його матеріальна присутність.

Музей поета є хранителем його долі: він збирає, зберігає, вивчає та експонує істинно національні святині - архів письменника, видання його творів, матеріальну та духовну культуру тієї далекої історичної епохи.

Складається з двох об'єктів: літературної частини (відкрита 1952 р.), де через майстерно скомпоновану експозицію передається неповторна атмосфера епохи формування національної літератури. Тут зберігається рукописний архів поета, твори мистецтва, вишукані меблі, рідкісні видання поч. ХІХ–ХХ ст. Серед останніх – «Енеїда» 1809 року видання – єдине прижиттєве видання з автографом поета.